

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Vijf nadere argumenten voor naturalistisch onderzoek: een repliek aan Roy Gigengack

Joost Beuving & Geert de Vries*

Wij zijn Roy Gigengack erkentelijk voor zijn uitvoerige reactie op ons boek *Doing Qualitative Research: The Craft of Naturalistic Inquiry* (2015). Zijn stuk (Gigengack, 2017) is deels een bespreking van het boek, deels een polemiekt tegen wat hij zelf verstaat onder naturalistisch onderzoek. Die polemiekt gaat hier en daar over onze hoofden heen en Gigengack schuift ons opvattingen in de schoenen die we helemaal niet hebben. We fungeren een beetje als kop van Jut. Vijf punten lijken ons de moeite waard om verder uit te praten.

Naturalistisch onderzoek als ambacht

Gigengack heeft goed gezien dat wij naturalistisch (en in ruimere zin: kwalitatief) onderzoek als ambacht willen opvatten – en dus niet als techniek en ook niet als kunst (zie Beuving & De Vries, 2015, ondertitel, p. 24-25 en passim). Maar ten onrechte schildert hij vervolgens het ambacht af als conformistisch, want het is toch juist de technicus die conformistisch is, die recepten volgt en routines uitvoert? In de sociale wetenschappen zijn het bijvoorbeeld de survey-onderzoekers die je van conformisme kunt beschuldigen, niet ons.

Naturalistisch onderzoek is anderzijds ook geen kunst. De voorstelling van zuivere artisticeit die van bovenaf indaalt in onze geest en ons lichaam, die voorstelling is in kwalitatief onderzoek net zo'n romantische mythe als in de schilderkunst. Het is een schadelijke voorstelling, omdat ze het belang ontkent van het leren, oefenen, toe-eigenen en afstemmen van de vaardigheden die samen het ambacht uitmaken. Rembrandt was een groot schilder mede omdat hij een groot ambachtsman was. Zijn ambachtelijkheid was een voorwaarde voor zijn onconformisme. En het genie van Gerrit Rietveld wortelde in zijn vakmanschap als meubelmaker. Zulke ambachtelijkheid is iets heel anders dan het 'masker van methodologische competentie' dat Gigengack ons meent te moeten opzetten. Wij denken trouwens dat Judith Okely dit met ons eens zou zijn. Haar flanerende houding is veel ambachtelijker dan Gigengack doet voorkomen. Het is een houding die alleen mogelijk is op een ondergrond van gegeden vakmanschap.

* Dr. Joost Beuving is antropoloog en werkzaam aan de Radboud Universiteit te Nijmegen, alsmede redacteur van KWALON.

Dr. Geert de Vries is emeritus hoofddocent aan de Vrije Universiteit Amsterdam en Amsterdam University College.

Observatie en participatie

Gigengack maakt een scherp onderscheid tussen observatie en participatie en vindt dat wij te veel nadruk leggen op observatie. Wij zouden zelfs lijden aan *biology envy*: de naturalistische onderzoeker als navolger van de biologie, waarin de onderzoeker per definitie buitenstaander is. Maar in onze opvatting zijn observatie en participatie juist onlosmakelijk met elkaar verbonden. De ‘vlieg-op-de-muur’-positie is hooguit een denkbeeldige mogelijkheid en, zoals we schrijven, vooral een fabeltje. Doel van observatie en participatie is om een binnenstaandersperspectief op te bouwen, door de mensen met wie je omgaat en die je observeert, empathisch te begrijpen. Wel waarschuwen we voor de bekende gevaren van projectie van eigen ideeën en gevoelens en van *going native*: onreflexieve identificatie met je onderwerp. We pleiten voor een pragmatische middenpositie: de waarnemer als deelnemer (‘observer as participant’, Beuving & De Vries, 2015, p. 76-79).

Reflexiviteit als denken over je eigen denken

Negenennegentig van de honderd kwalitatieve onderzoekers onderschrijven het belang van reflexiviteit en wij doen dat ook. Onze positie is op dit punt volkomen *mainstream*. Toch valt Gigengack ons aan op een korte en voorlopige formulering in de inleiding van het boek: ‘het vermogen om na te denken over je eigen denken’ (Beuving & De Vries, 2015, p. 18). Die formulering is zijns inziens ‘cerebraal’ en op dat verwijt bouwt hij een hele toer. Maar op p. 43 heeft hij kunnen lezen: ‘een belangrijke functie van notities maken en een dagboek bijhouden is om je eigen disposities en neigingen te confronteren met wat je hebt waargenomen of gehoord in het veld. Je moet consequent een zelfkritische houding aannemen, ook bekend als een reflexieve attitude.’ Op p. 78 wordt dit nog uitvoeriger betoogd, mede onder verwijzing naar George Devereux en diens waarschuwing tegen projectie en tegenoverdracht. Het is toch onmiskenbaar duidelijk dat gevoelens en lichamelijke daarbij zijn inbegrepen? Gigengacks verwijt is uit de lucht gegrepen. Is het misschien voor anderen bedoeld?

Naturalisme als realisme

Het doet ons plezier dat Gigengack vaststelt dat wij realisten zijn en we vatten dit graag op als compliment. Ons boek bevat een polemiek tegen positivistisch-reductionistische wetenschapsbeoefening, maar het is ook, inderdaad, een volgehouden pleidooi voor een empirische benadering van kwalitatief onderzoek. Het gaat erom de werelden van mensen te beschrijven, te begrijpen en te verklaren. Daarbij past een gezond respect voor *hun* ervaringen, *hun* netwerken, *hun* werkelijkheden. Je zou ons zelfs positivisten kunnen noemen, maar dan in de breedste betekenis van dat woord: er is een externe werkelijkheid en die toont zich in haar gevolgen. Wij staan sceptisch tegenover ideeën als ‘de co-constructie van interviews’ of ‘de dood van de auteur’, tegenover genres als ‘auto-etnografie’ en meer in het algemeen

tegenover de postmoderne wending in de sociale wetenschap. Het is sociologisch gezien al zeer de vraag of we inderdaad in een ‘postmoderne’ tijd leven, of zo’n etiket eigenlijk veel verheldert, en of onze tijd een speciale epistemologie nodig heeft. Hedendaagse armoede en onderdrukking worden er niet beter mee begrepen, laat staan verklaard. In het even aangrijpende als 21ste-eeuwse werk van iemand als Jan Breman bijvoorbeeld komt geen postmodern woord voor (Breman, 2016). Maar we staan vooral sceptisch tegenover postmoderne *epistemologie*. In het licht daarvan wordt sociale wetenschap gereduceerd tot het vertellen van verhalen over verhalen over verhalen – uiteindelijk zonder criterium om te kunnen beoordelen welke verhalen meer waar zijn dan andere. Onze voorkeur gaat uit naar een stevige verankering in – jawel – de empirie. De epistemologie die daarbij past is die van een gehistoriseerd symbolisch interactionisme. ‘Als mensen situaties definiëren als werkelijk, zijn ze werkelijk in hun consequenties’ (William I. Thomas) en deze consequenties zijn ‘sociale feiten’ (Émile Durkheim). Meer omhaal of poeha is niet nodig. We zien dus ook in epistemologisch opzicht geen reden om te denken dat we zouden leven in een post-naturalistische tijd, zoals de titel van Gigengacks artikel suggereert. Naturalistisch onderzoek is *alive and kicking* en ook voor de eenentwintigste eeuw een aangewezen benadering in kwalitatief onderzoek.

Ethiek van naturalistisch onderzoek

Waarom geen hoofdstuk over ethiek? Dat is een goede vraag. Een eerste antwoord is dat wij zelf in ons eigen onderzoek – daarop is ons boek in de eerste plaats gebaseerd – nooit de behoefte hebben gehad om in de ethiek ervan te worden bijgestaan door een methodoloog of ethicus. Het beroep van sociale wetenschapper heeft ons inziens een ingebouwde ethiek: de waarheid dienen en de mensen over wie je werk gaat – informanten, anderen – niet schaden. Deze imperatieven zijn zo vanzelfsprekend dat ze zelfs in de beroepscode van bijvoorbeeld de Nederlandse Sociologische Vereniging NSV of de Antropologen Beroepsvereniging ABV weinig toelichting krijgen. Die codes gaan voornamelijk over de relatie met opdrachtgevers en de belangenconflicten die daaruit kunnen voortvloeien. Ook in ons onderwijs worden de principes van de waarheid dienen en niemand schade toebrengen door studenten vanzelfsprekend gevonden. Beide principes klinken overigens in hoge mate door in de Epiloog van ons boek, die onder meer gaat over verantwoordelijkheid in en verantwoording van naturalistisch onderzoek. Maar het is misschien wel een idee om in een volgende druk van ons boek zo’n beroepscode als appendix op te nemen.

Een tweede antwoord op de vraag ‘Waarom geen hoofdstuk over ethiek?’ is dat wij heel ongelukkig zijn met de wending die de discussie over de ethiek van sociaal-wetenschappelijk onderzoek de afgelopen jaren heeft genomen. Naar aanleiding van enkele gevallen van weliswaar ernstige fraude (de zaak Stapel; de zaak Bax) is een hele industrie van ‘integriteitsmaatregelen’ ontstaan, inclusief bijbehorende procedures en paperassen. Ons inziens zijn zulke maatregelen en procedures het papier niet waard waarop ze gedrukt worden. Wie datasets construeert, wie interviews verzint, of wie dorpen en burgeroorlogen fantaseert draait heus zijn hand

niet om voor het ondertekenen van wat verklaringen. Het ongelukkige van de integriteitsdiscussie is, dat ze dingen bureaucratiseert die niet gebureaucratiseerd kunnen worden: gewetensvolheid en vertrouwen. Ook de zogenoemde ethische commissies werken in dit opzicht averechts. Wie kwalitatief veldonderzoek doet en in elke situatie en bij elk interview aan informanten een ‘informed consent’-formulier moet voorleggen, die komt niet ver. Het is een zorgwekkende ontwikkeling.

Studenten worden bovendien geen betere onderzoekers door hoogdravende discussies over ethiek en integriteit te herkauwen. Ethische vragen horen thuis in het atelier van naturalistisch onderzoek. Daar spreken studenten met elkaar en met hun docent over concrete, soms ethisch netelige kwesties. Bijna altijd maken studenten intuïtief de juiste keuzes. De ethiek van naturalistisch en kwalitatief onderzoek blijkt gelukkig ook voor hen vanzelf te kunnen spreken.

Literatuur

- Beuving, J. & Vries, G. de. (2015). *Doing qualitative research: The craft of naturalistic inquiry*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Breman, J. (2016). *On pauperism in present and past*. New Delhi: Oxford University Press.
- Gigengack, R. (2017). Ambachtelijke illusies: Het naturalisme geduid in de post-naturalistische tijd. *KWALON 64* (deze aflevering).